

KASTAMONULU BİR KÖYLÜNÜN OSMANLI TÜRKÇESİ İLE İMTİHANI

İsmail Alper KUMSAR

Osmanlı toplumunda okuryazarlığın nitelik ve nicelik bakımından nasıl bir eğilim gösterdiği son zamanlarda sıkça tartışılan bir konu olarak dikkat çekmektedir. Miss Pardoe'nun ilk baskısı 1837'de yapılan *The City of the Sultan and Domestic Manners of the Turks* isimli eserinde şu ifadelerle rastlanır: “Belki de Büyük Britanya tek istisna olmak üzere dünyada Türkiye’den daha fazla okuyan millet bulunmaz (...) İmparatorlukta neredeyse herkes okuma yazma bilir ve şu anda başkentin çeşitli okullarında eğitim görmekte olan sekiz binden fazla çocuk bulunmaktadır.” (Johann Strauss 2009: 205). Bu ifadeler ilk elde sevindirici görünse de ilerleyen satırlardaki şu cümleler okuryazarlığın niteliğinin hiç de iç açıcı olmadığını göstermektedir: “Ne var ki Osmanlı kadın ve erkeklerinin ilgisi tek tük istisnalar dışında şimdiye dek Kur’an’la ya da önemsiz ve yararsız türlerle sınırlı kalmıştır; bunlar da tek bir yeni düşünce esinlemekten, zihni besleyecek ya da aydınlatacak etkiler yaratmaktan aciz, sırf boş vakit geçirmeye yarar eğlenceliklerdir.” (Johann Strauss 2009: 205-206). Ahali okuma yazma bildiği hâlde nitelikli eserlere neden rağbet göstermiyordu? Zannımızca bu problemin temel kaynağı; halkın yıllar boyu alıştığı Âşık Garip, Âşık Ömer, Köroğlu, Kerem ile Aslı gibi eserlerin dışındaki metinlerin dil konusunda halka son derece yabancı olmasıydı. Bu problem Tanzimat yıllarında fark edilmişti. Agâh Sırrı Levend’in *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri* isimli kitabından öğrendiğimize göre sadeleşme konusu ilk defa Reşid Paşa döneminde gündeme getirilmiştir. Reşid Paşa’nın emri ile “Meclis-i Umumî-i Maarif” adına kaleme alınmış olan bir mazbatada eskilerin Türkçeyi terk ederek Arapça ve Farsça sözlere ağırlık verdiklerinden şikâyet edilmiştir. Yine Reşid Paşa’nın emri ile Ahmed Cevdet Paşa tarafından, *Takvim-i Vakayi* gazetesin-

de yayımlanmak üzere kaleme alınan bir beyannameye fen ve sanayiye dair eserlerin “amme-i nass”ın anlayabileceği şekilde tertip edilmesi istenmiştir. (Levend 1960: 81-82)

Devlet kademelerindeki bu tip çabalar bir yere kadar anlamlı olsa da Türkçenin sadeleşmesi yolunda asıl itici güç dergi ve gazeteler olmuştur. Çünkü dergi ve gazeteler, fikrin toplumsallaşması ve yayının ilgi görmesi için halkla müşterek bir dil bulmak zorundaydılar. Bu nedenle Şinasi, *Tercüman-ı Ahval*'in daha ilk sayısında “*umum halkın kolaylıkla anlayabileceği mertebede*” bir dil kullanmaya özen gösterileceğini müjdelemiştir. Münif Paşa, Ziya Paşa, Namık Kemal, Ahmed Midhat Efendi, Muallim Naci gibi münevverlerin de çabasıyla divan edebiyatı dilinden büyük oranda farklılaşan, gün geçtikçe kendi kimliğini bulan yeni bir dil şekillenmeye başlamıştır. Yeni dilin oluşumu konusundaki bu bahar havası, *Servet-i Fünûn*'un kayıtsızlığı nedeniyle kısmen kesintiye uğrar. Dönemin hâkim sanat anlayışını temsil eden *Servet-i Fünûn* mecmuası yazarları, sonradan kendilerinin bile eleştirdikleri son derece süslü, ağır bir dil kullanma yoluna giderler. Tevfik Fikret; *Tasfiye-i Lisan* başlıklı yazısında (Tevfik Fikret 2000: 144-150) Osmanlı Türkçesinin yüzlerce seneden beri alıştığı Arapça, Farsça kelimeleri, tamlamaları kaldırarak yerine Türkçelerini koymanın sadeleşmeye bir hizmeti olmayacağına inandığını belirtir. “Halk, aydınları anlamalı yoksa aydınların ilminden kim faydalanacak?” yolundaki eleştirilere ise ilginç bir cevap verir: “*Vilayatta, burada bu kadar gazeteler okunuyor, kitaplar okunuyor; bunları okuyanlar hep havas mı? Yoksa hep bu yazılar anlaşılmayarak mı okunup gidiyor? Eğer anlaşılmadığı iddia edilen şeyler birkaç şiirden, birkaç makale-i edebiyeden ibaretse varsın avam onları anlamasın.*” (Tevfik Fikret 2000: 147). Fikret'e göre Veli Efendi'ye *Makber*'in feryatlarını duyurmanın, inceliklerini hissettirmenin, derinliklerini göstermenin bir faydası yoktur. Ona gösterilecek, hissettirilecek, duyurulacak şeyler başkadır. Tevfik Fikret, her ne kadar çıkan gazeteleri halkın anladığını söylese de durum aslında bambaşkadır. Nazif Sururi, Türkçe okuma yazma bilenlerin dahi gazetede bir haberi anlayamadıklarını şu sözlerle anlatır:

“Geçende bir mahalde bulunuyordum. Gazetelerimizden birisi bilmem hangi semtte bir yangın olmuş onu yazıyordu. Oldukça Türkçe okumak ve yazmak bilen bir adamcağız da bunu okuyor. Şu ibareleri gördü, tereddüt etti. Ne demek olduğunu benden sordu. ‘Mahall-i mezkurede hanelerin ahşap ve yekdiğere mülasık olması ve fıkdan-ı miyah ile beraber bad-ı garbinin şiddet-i vezanı ittisa-ı daire-i hariki badi olarak on beş kadar hane ve dükkânın tume-i dendan-ı lehib hanumansız ...dan bir şey anlayamadı.

Bendeniz adeta tercüme edercesine kendisine anlattım. Ve o sırada Osmanlıca'yı başka bir lisan sandım. Acaba bu hadisat, ulema ve maariferbabı için mi yazılıyor, yoksa umumun anlaması için mi gazete sütunlarına geçiriliyor. Şüphesiz her okumak bilen anlasın ve okumak bilmeyen, bir Osmanlıya okuttuğu hâlde o da işittiğinin ne demek olduğunu fehmetsin maksadıyla yazılmış olacaktır. Eğer bu maksat ile yazılıyor ise böyle yazılmamalı: 'Dün filan mahallede yangın oldu. Hanelerin ahşap ve birbirine bitişik olması ve o civarda su bulunmaması ve rüzgârın şiddetli esmesi sebebiyle yangın etrafa geçerek veya sirayet ederek on beş hane ve dükkân yandı.' diye yazılmalıdır." (Nazif Sururi 1896: 350-351)

Osmanlıda Köylüler 1890'lar

Malûmât mecmuasında yayımlanan bir mektup meselenin vahametini daha açık bir biçimde ortaya koymaktadır.¹ Bir köy yerinde canları sıkılan birkaç ihtiyarın İstanbul'dan gelen bir mecmuayı anlama çabaları trajikomik bir durumun ortaya çıkmasına neden olmuştur. "Resimleri pek âlâ" olan bu ceride "Anadoluca" ile değil de "İstanbulca" ile yazıldığı için köylüler yazılanların hiçbirisini anlamaz. İri haflerle yazılan

"İcmal-i Edebi" tamlamasını mektep hocası Hafız Dursun Efendi'ye sorarlar. İşin ilginç yanı "İstanbulca"yı bildiği düşünülen Dursun Efendi: "... bu söz Arapçadır, anlaması pek müşkildir" diye caka satarak başladığı girişten sonra "icmal-i edebî"nin "akıllı uslu ve terbiyeli develer" anlamına geldiğini söyler. Anlaşılan o ki Dursun Efendi, "icmal"i "cemel"in çoğulu gibi düşünüp "edebî" kelimesine de "akıllı uslu, terbiyeli" anlamını vererek böyle bir anlama ulaşmıştır. Yazının alt tarafını anlatması istendiğinde ise "*buralarını ben söylersem siz anlayamazsınız sarf-ı Arabi ve izhar okumalısınız ki anlayabilesiniz*" diyerek durumu kurtarmıştır. Köylülerin anlayabildikleri tek yazı isminden dolayı Arnavut zannettikleri Japonyalı Mori Hiruçi'nin mektubudur. Gerçekten de oldukça sade fakat bozuk bir Türkçe ile kaleme alınan mektupta,

1 *Malûmât* mecmuası, *Servet-i Fünûn*'un ağır ve süslü dil anlayışına karşı daha sade bir dil anlayışını savunmaktadır. İki grup arasında yaşanan dekadantik tartışmasının ana eksenini de bu mesele teşkil eder. Dolayısıyla mektubun, *Malûmât* mecmuası tarafından kendi haklılıklarını savunmak için uydurulmuş olma ihtimali de vardır. Mektubun düzgün bir dil ile kaleme alınmış olması da bu ihtimali güçlendiriyor. Ancak mektup uydurma olsa dahi aydınların dili karşısında halkın genel düşüncesini yansıttığı kanaatindeyiz.

bir iki yıldır İstanbul'da yaşamakta olan Mori isimli bir Japon'un dilde sadeleşme konusundaki tavsiyeleri görülür. Mori bu yazısında, Japonya'da yirmi yıl önce yapılan dilde ıslah çalışmaları² sayesinde hemen herkesin okuryazar olduğunu, Japonya'nın bilimsel olarak büyük bir gelişme gösterdiğini söyler. Mori, Japon sadeleşmesini örnek gösterdiği gibi Almanları da örnek gösterir. Mori'ye göre Almanlar da önce dili düzeltmekle işe başlamış, “*yabancı sözleri yazılarından basmalarından kaldırıp atarak*” kısa zamanda parlamışlardır. Mori, farklı memleketteki ıslahat çalışmalarını örnek göstermekle de yetinmez. Türk dilinde sadeleşmenin nasıl olacağını da ayrıntılı biçimde anlatır. Ona göre sadeleşme için masal, ninni, türkü, koşma, kayabaşı gibi türlerin sade dili örnek alınıp yaygınlaştırılmalıdır. Âşık Garip, Âşık Ömer, Leyla ile Mecnun, Köroğlu “masallarının” çokça rağbet görmesinin sebebini de onların sade diline bağlayan Mori'nin son sözleri şöyledir:

“*Artık şuncalayın diyebilirim ki Osmanlı yazıcıları şu sıralarda “içün, içinler, olan, ölen bulanlar, al, el, iller” ve daha bu gibi sözlerle imla adı altında uğraşacaklarına onları ulular düşüncesine bırakıp elli altmış milyonu geçen Türkçe söyleyenlere kendilerini ve yoldaşlarını, yaşadıkları ili kendilerini ulaştırıran veyahut alçaltan nesnelere bir yaşayanın gereğini öğretmeli ve yaradan ile onun o elçisinin koyduğu iyilik nesnelere hepsini ve olmazsa bir parçasını olsun anlamalarına çalışarak Türk dilinin ulusu olan Osmanlı ve daha doğrusu bütün yeryüzü Türklerinin tatlı yaşamalarına ve iyiliğine çalışmak yollarına düşerek sevimine son olmayan güneş gibi ad o gün kazanılmalıdır.*” (Mori Hiruçi 1897: 354-355)

Mori'nin mektubunu okuduktan sonra “*İstanbul'da bizi de düşünen yazıcılar varmış*” diyerek sevinen köylüler başkaca yazıları da okuyabileceklerini düşünürler fakat ne yazık ki köylüler bu konuda hayal kırıklığına uğrarlar. “Kastamonu vilayetine tabi Kise Köy nahiyesinden Karaçolakoğlu Hacı İbrahim” imzalı bu mektubun tam metni şöyledir:

“*Geçen gece köyümüzde Hatipoğlu Abdurrahman Efendi'nin damına birkaç ihtiyar toplandı. Biraz öteden beriden çiftten çubuktan davardan sohbet ettikten sonra içimizden Onbaşı'nın Mehmet'in İstanbul'daki yeğeni İstanbul'dan kendisine gönderilen sûretli pek güzel birkaç ceridesi olduğunu söyledi ve çabucak Abdurrahman Efendi'nin oğlu Memiş'i gönderip evinden hepsini getirdi. Ceridelerin adlarının Malûmât olduğunu ve sizin elinizle çıktığını kabından okuyup anladık bunlar üzerine aramızda birçok söz oldu bu sözleri şu mektubun alt yanına yazarak size gönderdim. İstanbullular*”

2 Mori burada Meiji Restorasyonu kapsamında yapılan ve adına *genbun itchi* (言文一致) denilen dil devriminden söz etmektedir. Japon dil devriminin temel amacı yazı dili ile konuşma dilini birleştirmek, yeni bir edebî dil ve yazı dili oluşturmaktır. Japon dil devrimi ile birlikte yazarlar ile halk arasındaki iletişim problemi büyük oranda ortadan kalkmış, ana dilde eğitim kolaylaşmıştır.

gibi pek ince yazamadığımızdan ötürü suçumuzu bağışlayınız gelelim söz-
lere. Dediğim cerideler geldikten sonra her birimiz eline bir tanesini alıp
ve evirip çevirip tasvirlerini seyretmeye başladı. Aramızda şunlar söylen-
di: “Amma da güzel tasvirleri var ha, dünyayı gösteriyor” lakin ne çare bu
ceridelerin içindeki yazılar Türkçe ama bizim Anadolu dilince yazılmamış
hep İstanbulcadır. Benim gözüme iri yazı ile “İcmal-i Edebi” diye yazılı bir
şey ilişti. Ne demek istediğini anlayamadım. Bu iki lakırdıyı bilemediğim
için okuma ve yazma bilmeyen bazı arkadaşlarım bana güliştüler. Bu
hâllerinden canım pek sıkıldı. Artık ben de ne olduğunu anlamak istedim.
Köyümüzün mektep hocası Hafız Dursun Efendi’yi çağırdım. İcmal-i Edebi
nedir ve ne demektir diye ondan sorduk. Ol dahi “Bu söz Araççadır, anla-
ması pek müşkildir, anlamı akıllı uslu ve terbiyeli develer demektir” dedi.
Alt tarafını okuttuk: “Buralarını ben söylersem siz anlayamazsınız sarf-ı
Arabî ve izhar okumalısınız ki anlayabilesiniz” dedi. Bu sözden hemen hepi-
mizin canı sıkıldı. Bunun üzerine içimizden Şaban Ağa dedi ki Mehmet’in
İstanbul’daki yeğeni İsmail’e yazalım da bundangiru bu sûretli ceridede ne
yazılı ise mektubunda bize hepsini Anadoluca yazsın ki anlayalım yoksa
bir daha buraya böyle şeyler göndermesin ve şimdilik kış olduğundan Âşık
Garip ile Âşık Ömer ve bir de Âşık Kerem kitabı göndersin dedi. Hepimiz
de onun sözünü beğendik ve Hatipoğlu’na bu yolda bir mektup yazması yal-
varıldı. Bizim Hatipoğlu çok okumuştur ama Anadoluca yazılan kitapları
bitirmiştir. Mektubu güzel yazar diye ona yazdırmak istiyorlardı. Bu sırada
idi ki ceridenizin benim elimde bulunan 66 rakamlısında Anadolu diline
okşar yazılı bir şey gözüme ilişti. Onu yazanın adı Yaponyalı Mori Hiruçi
olduğunu sonunda gördük. Başındaki Mori’den Arnavut olduğunu pekâlâ
anladık. Yazmış olduğu şeyler bizim Türkçe gibi olduğundan baştan aşağıya
dek okuduk. Yalansız hemen hepsini anlayabildik. Aferin Arnavut Hiruçi’ye
hepimiz sevindik yüreğimiz biraz ferahlandı. İstanbul’da bizi de düşünen
yazıcılar varmış diye safalandık. Eğer onun dediği gibi bundan böyle ceri-
deler ve yeni masallar Anadolu dilince Türkçe yazılırsa artık Hafız Dursun
Efendi’ye varmadan kendimiz her şeyi okuyup hepsini anlayabileceğimiz
meydana çıktı. Mori Hiruçi’nin yazdığı şeylerin okunması bittikten sonra,
ceride başka söze başlamış idi. Onun da başında “Ebedî Bir Muhabbet” ya-
zılı idi. Bu da doğru sözlü Arnavut’un yazısı gibidir, diye onu da okumaya
başladım. Bir de ne göreyim şöyle yazılı idi: “Güneş sahari-i safa penahına
niğah-endaz-ı azimet olan bir dağın arkasından saçtığı şuaatın zer-i tariyla
sevdavi bir hüzne dalmış pembe sislere bürünmüş, tepeleri ovaları okşuyor-
du.” gibi birtakım İstanbulca yazılmış şeyler olduğunu gördüm. Beni dinle-
yen arkadaşlarımdan bazıları bu pekiyi bir duadır dediler bazıları da dağın
arkasındaki ovada sise tutulmuş koyun sürüsünü anlatıyor dediler. Bazıları
da “Hayır, hayır, anladığınız gibi değil, güneş saman renkli görünüyor, da-
ğın arkasındaki ovaya zerde saçıyor, sevdalı pembe kızlar ona bakıyor, sisli

tepeleri ovaları okşuyor demek istediğini söylediler. Bu anlaşılmas sözlerden okumuş Hatipoğlu Abdurrahman hiddetlenerek Süleyman Çavuş'un Recep'i çağırtdı o Kastamonu'ya gitti orada çok dersler okudu geldi. Anlasa anlasa o anlayabilir dedi ve gelince cerideyi eline verdik gösterdiğimiz yeri okudu ve şöyle dedi: "Güneşin bir endazelik seharesi varmış, onun içinden dağın arkasına zerdaliler dökülmüş, pembe kız evinden çıkmış, tepeleri aşmış, ovaya varmış. Okşaya okşaya onları toplamış." deyince artık bunun manasından hiçbir şüphemiz kalmadı. Ne demek isteğini anladık ama işin aslına varıncaya dek de pek çok yorgunluk çektik. Bunun üzerine bize yarar bir şey olmadığını anladığımızdan alt yanlarını kurcalamadık. O yazıyı yazan Osman Nuri Efendi biraz daha açık Anadoluca yazmış olsaydı daha âlâ olmaz mıydı? Yine Osman Nuri Efendi'ye teşekkürler edip kendisini görsek ellerinden bile öperiz. Çünkü yazdıkları şeyleri kurcalaya kurcalaya sonunda Recep'in himmetiyle anlayabildik. Ya birçok şeyler yazılıp da içinden bir lakırdısı bile anlaşılamayan baştan aşağı İstanbul dilince yazılmış şeyleri yorulup yazanlara ne diyelim? Aman evladım Tahir Bey, ben epeyce okumuş çift ve çubuğuyla ömrümü tüketmiş, evlad u iyal sahibi altmış dokuz yaşlarında bir ihtiyarım. Hiç olmazsa yaşına değil başıma hürmet et de şu nasihatimi tut: "Merhameti ve adaleti dünyaları şamil olan sevgili padişahımız Sultan Abdülhamit Han Gazi Hazretleri'nin geceyi gündüze katarak ileri gitmekliğimiz hakkındaki himmet ü gayretini örnek ittihaz ederek taşralıların dahi her okuduklarını anlamalarına yol aç. Artık cerideni Anadoluca yazdırmaya çalış ki bizlere ve çoluk çocuklarımızda da yardımı olabilsin. Bizler kaba Türkçe yazılmış eski faidesiz masal kitaplarından vazgeçip böyle yeni yeni şeyler okuyalım. Eğer bundan böyle Anadoluca yazmayıp eskisi gibi yine hep İstanbulca yani baştan aşağı Arapça, Acemce laflara boğulmuş bir kılıkta yazacak olur iseniz bilmiş olunuz ki ne biz bir şey öğrenebiliriz ve ne de ceridenizi para verip satın alırız. Onu bütün dünyanın tasvirleriyle doldursanız bizim taraflarda sürüm ve itibar bulamaz vesselam.."

Kastamaonu vilayetine tabi Kise Köy nahiyesinden

Karaçolakoğlu Hacı İbrahim

(Karaçolakoğlu Hacı İbrahim 1897: 463-464)

Son Bir Not: Dilde sadeleşme konusunda oldukça heyecanlı olan Mori Hiruçi'nin *Malûmât*'ta bir mektubu daha var (Mori Hiruçi 1899: 987-989). Mori, bu mektupta ifade ettiğine göre ilk mektubu yazdıktan kısa bir süre sonra "kendi ilini özleyip" memleketine (Japonya'nın Yokohama şehri) gider. Bir buçuk yıl kadar oralarda eğlendikten sonra "içine çöken yabancılik hissi" nedeniyle tekrar İstanbul'a döner. Mori, İstanbul'da "kamunun özlediği biçimde" sade bir dil bulmayı ummaktadır. Ne var ki umudu boşa çıkmıştır. Tam da dekadanlık tartışmalarının sürüp gittiği o günlerde "atufetlü

Bosna Saray Kiraathanesi

Ahmed Midhat Beyefendi Hazretlerine edebiyat adı altında” saldırılmasına çok üzüldür. Türkçeyi ana dili Japoncadan daha çok sevdiğini söyleyen Mori, gazete sahibine nasihat etmekten de geri durmaz. Ahmed Midhat Efendi’ye

saldıran “şımarık çocuk sözlerini” gazetesinde yayımlamaması, “Türkçe Gündelik” adı altında herkesin anlayabileceği bir gazete çıkarması Mori’nin gazete sahibine dönük ilgi çekici nasihatlerdir. Mori esasında bütünüyle umutsuz da değildir. Yazısının sonunda Necip Asım, Ömer Fahri gibi “ana dilince” yazılar yazan aydınların varlığını gündeme getirerek gelecekte umutlu olduğunu ifade eder.

Kaynaklar

STRAUSS, Johann (2009), “Osmanlı İmparatorluğunda Kimler, Neleri Okurdu? (19-20. Yüzyıllar)” (Çev. Günil Ayaydın Cebe), *Kritik*, 3: 205-265.

KARAÇOLAKOĞLU HACI İBRAHİM (1897), “Mektup”, *Malûmât*, 71: 463-464.

LEVEND, A. S. (1960), *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, Ankara: TDK yayınları.

HIRUÇI, Mori (1897), “Tahir Bey’e Mektup”, *Malûmât*, 66: 354-355.

_____ (1899), “Japonya’dan”, *Malûmât*, 169: 987-989.

NAZİF SURURİ (1896), “Osmanlı Lisanın Tamim ve İstikmalı”, *Malûmât*, 66: 349-351.

TEVFİK FİKRET (2000), *Dil ve Edebiyat Yazıları* (Haz. İsmail Parlatur), Ankara: TDK Yayınları.

Osmanlıda bir hamal kahvehanesi